

ТЕМА .6. СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ

1. Поняття «соціальна мобільність».

2. Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму.

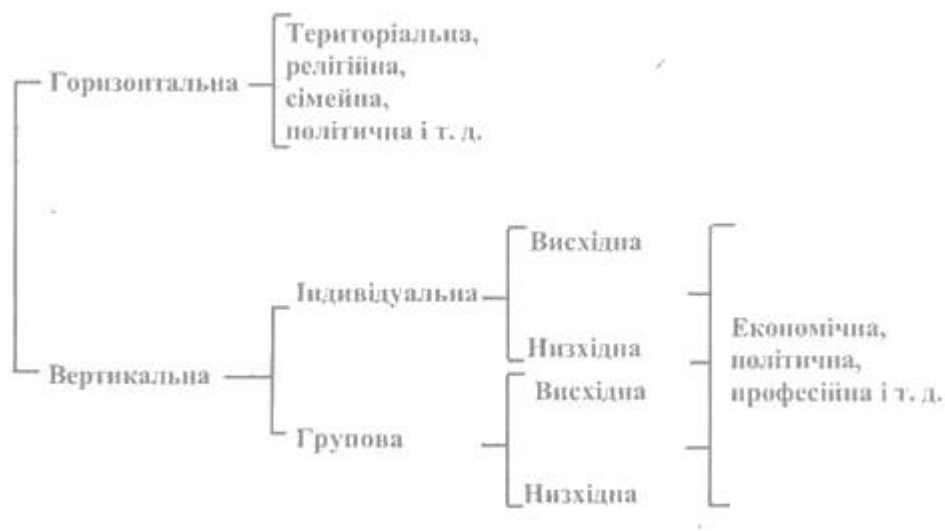
3. Поняття «комунікації» та «комунікативність». Участь у житті суспільства

1. Поняття «соціальна мобільність».

Кожна людина переміщується в соціальному просторі, в суспільстві, в якому вона живе. Іноді ці переміщення людина сприймає відчутно та ідентифіковано, наприклад, переїзд із Києва у Львів, або перехід із православної в греко-католицьку церкву, або з однієї сім'ї в іншу. Все це змінює позицію індивіда в суспільстві і свідчить про його переміщення в соціальному просторі. Проте, існують такі переміщення людини, які важко визначити як соціальні не лише оточуючим її людям, але й їй самій. Наприклад, дуже складно визначити зміни становища індивіда у зв'язку із зростанням (або падінням) престижу, збільшенням або зменшенням можливостей використання влади, змінами доходу. Разом з тим, такі зміни в позиції людини в кінцевому підсумку відбиваються на її поведінці, системі відносин в групі, потребах, установках, інтересах і орієнтаціях. У зв'язку з цим важливо визначити, як здійснюються переміщення індивідів в соціальному просторі, які в соціології прийнято називати процесами мобільності.

Поняття соціальної мобільності було введено в соціологічний обіг П. Сорокіним у 1927 р. З того часу воно активно використовується в соціологічних дослідженнях нерівності і буквально означає переміщення індивідів між різними рівнями соціальної ієрархії, яка визначається зазвичай з точки зору широких професійних і соціально-класових категорій. Ступінь соціальної мобільності часто використовується як показник рівня відкритості і рухомості суспільства і, навпаки, його консервативності, замкнутості. Відомо, що у станово-кастовому суспільстві соціальна мобільність майже повністю відсутня, наприклад, у феодальному суспільстві кріпосний селянин не міг вільно змінити свій статус. Саме наявність або відсутність таких здібностей і якостей визначає рух людини з однієї верстви в іншу. Адже верстви ці, маючи свої якісні і кількісні характеристики, не відділені одна від одної непрохідною стіною (як це має місце в кастовому або становому устрої суспільства), а скоріше мають розмиті кордони, вони нібито разом дифузно-проникають одна в одну, що і визначає можливість цього руху людей (або окремих соціальних груп і спільностей).

Існує два основних типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна.

Типологія соціальної мобільності

Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням розуміється перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, яка розташована на одному й тому ж рівні. Переміщення якогось індивіда з однієї конфесії в іншу, з одного громадянства в інше, з однієї сім'ї (як чоловіка, так і дружини) в іншу при розлученні або при повторному шлюбі, з одного підприємства на інше, за умов збереження при цьому свого професійного статусу – все це приклади горизонтальної соціальної мобільності.

Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної верстви в іншу. В залежності від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: висхідна і низхідна, тобто соціальне піднесення і соціальний спуск. У відповідності з природою стратифікації є низхідні і висхідні течії економічної, професійної і політичної мобільності, не говорячи вже про інші, менш важливі, типи. Висхідні течії існують в двох основних формах:

- в проникнення індивіда з нижньої верстви в існуючу більш вищу верству;
- утворення такими індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш вищу верству на рівень з вже існуючими групами цієї верстви.

Відповідно і низхідна течія також має дві форми:

- перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він належав;
- друга форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на фоні інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності.

Як писав П. Сорокін, у першому випадку "падіння" нагадує людину, яка впала з пароплава, у другому - занурення у воду самого пароплава зі всіма пасажирями на борту або загибель пароплава, коли він розбивається вщент.

Є два види соціальної мобільності:

- мобільність як добровільне переміщення або циркуляція індивіда в межах соціальної ієрархії;
- мобільність, яка обумовлюється структурними змінами (наприклад, індустріалізацією і демографічними факторами).

За умов урбанізації і індустріалізації відбувається кількісне зростання професій і відповідна зміна вимог до кваліфікації і професійної підготовки.

В межах досліджень мобільності розглядаються рівні і зразки мобільності ("близька" – між суміжними ієрархічними ступенями і "дальня" – між віддаленими), а також те, на які позиції хто переміщується, і що визначає відбір при переміщенні. Інтергенераційна мобільність вказує на відносини позицій індивідів до позицій їх батьків, а інтрагенераційна – на відповідність позицій, які займаються одним й тим же індивідом в різні моменти його трудового життя. Безумовно, для просування із однієї верстви в іншу або із одного соціального класу в інший має значення "відмінність в стартових можливостях". Скажімо, у синів міністра і фермера різні можливості для одержання високих посадових статусів. Тому загальноприйнята офіційна точка зору, згідно якої для досягнення будь-яких висот в суспільстві треба лише працювати і мати здібності є некоректною.

За визначенням більшості соціологів, мобільність є необхідною для забезпечення стабільності сучасного індустріального суспільства, оскільки відкритий доступ до позицій еліти дозволяє здібним і честолюбним людям залишати нижчі соціальні рівні. Цим досягається ефект запобіжного клапану, який зменшує ймовірність революційних колективних дій нижчих класів. Ряд дослідників більш стурбовані проблемами ефективності і справедливості стосовно соціальної мобільності. На думку деяких з них, для успішного функціонування сучасних суспільств необхідна така мобільність, коли виконання найбільш важливої роботи надається найбільш здібним людям. Також вважається, що справедливість в демократичному суспільстві залежить від структури егалітарних можливостей.

До факторів соціальної мобільності, на які вже вказувалось, соціологи відносять також такі, як професійна підготовка, система суспільного устрою (відкритий чи закритий тип суспільства), приналежність до політичних партій, до нових релігій, різний рівень народжуваності в різних стратах. Для подолання культурного бар'єра і бар'єра спілкування існують такі способи (або канали), до яких так або інакше вдаються індивіди в процесі соціальної мобільності:

- зміна способу життя, зокрема, прийняття нового матеріального стандарту, який сприяв би засвоєнню нового статусного рівня (обладнання квартири, придбання машини, дачі і т. д.);
- розвиток типової статусної поведінки - такої, яка б сприяла прийняттю особистості в більш вищу соціально-класову верству. Скажімо, аспірант, стаючи поступово професором, або виконавець, трансформуючись в директора фірми, повинен змінити свою поведінку, щоб бути прийнятим в новому для себе середовищі. Зразки одягу, словесні звороти, манера спілкування, форми дозвілля – все підлягає перегляду;

- зміна соціального оточення, що передбачає встановлення контактів з індивідами тієї статусної верстви, в якій соціалізується мобільний індивід;
- шлюб з представником більш високої статусної верстви (мабуть всі пам'ятають про швидку вертикальну мобільність Попелюшки в найвищій верстві суспільства).

Отже, поняття соціальної мобільності виявляється виключно важливою характеристикою суспільства. За його критеріями можна порівнювати різні типи суспільства з точки зору динамічності чи задубілості його соціальних структур, вводити поняття відкритого чи закритого суспільства, демократичного або тоталітарного режиму і т. д.

Наслідки соціальної мобільності (позитивні, негативні) відбиваються і на індивідах, і на суспільстві в цілому. Просування уверх тісно зв'язано з політичним розвитком, інтелектуальним, науковим прогресом, формуванням нових цінностей і соціальних рухів. Рух вниз веде до вивільнення вищих верств від малокорисних елементів. Але найважливіше те, що посилена мобільність сприяє дестабілізації суспільства за всіма його параметрами. Інший можливий результат – витіснення найбільш здібних членів суспільства з процесу мобільності або ж за межі даного суспільства як такого, що з неминучістю віддзеркалюється негативно і на долі самого суспільства. Від тієї чи іншої реакції суспільства на наслідки мобільності залежить можливість або неможливість подолання нестабільності, яку вона викликає.

2. Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму.

Спілкування є невід'ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства. Паралельно з потребою у спілкуванні існує потреба в усамітненні (тут – спілкуванні з собою), яка в одних людей виражена яскраво, в інших – ледь помітна. Це залежить як від конкретної особистості, так і від соціального середовища.

Усамітнення – перебування у самотійності ізольовано, відокремлено, без спілкування з ким-небудь.

Феномен спілкування виявляється в численних взаємозв'язках людей, в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, вміннями й навичками, результатами праці тощо. Спілкування є й одним із виявів людської сутності, особистісною формою існування й функціонування суспільних відносин. Воно відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватись і працювати один з одним. Спільна діяльність не може відбуватися без координації дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань. А це можливо лише завдяки спілкуванню.

Спілкування – увесь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи.

Міжособистісне спілкування – процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються і реалізуються їх міжособистісні відносини (взаємовплив, сприйняття одне одного тощо) та виявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда.

Спілкування є явищем соціальним, його природа виявляється в соціумі. Будучи актом передавання соціального досвіду, норм поведінки, традицій, воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному контакті, є механізмом відтворення подій, настроїв, координує зусилля людей, сприяє об'єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх манер, рис характеру, емоційно-вольової та мотиваційної сфер.

Життя індивіда – безперервна взаємодія з процесами життєдіяльності інших індивідів. Тому спілкування є не стільки важливою складовою його життя, скільки тотожне самому людському життю і передбачає взаємодію, сприймання людьми одне одного, обмін інформацією тощо. Це свідчить про його принципову єдність із особистістю, з її цілісним буттям.

Отже, діяльність у формі спілкування є активністю індивіда, спрямованою на досягнення усвідомлюваних цілей. Без спілкування не може відбуватися повноцінний розвиток людини ні як особистості, ні як індивідуальності. Під впливом спілкування формуються соціальні установки, життєві цілі, емоційно-чуттєві компоненти, моральні норми тощо.

Особистість у контексті спілкування реалізується на таких рівнях:

1. Спілкування – взаємовплив. Становлення та розвиток особистості за таких умов є результатом психологічного впливу одного суб'єкта на іншого у процесі взаємодії, діалогу.

2. Спілкування – діяльність. Йдеться про включення соціально-психологічного досвіду в практику спілкування, реалізацію діяльній сутності спілкування, в якому особистість є його учасником, унікальною і неповторною індивідуальністю, суб'єктом діяльності.

3. Спілкування – обмін інформацією. Становлення особистості відбувається у процесі реалізації її комунікативних здібностей, якостей, умінь, комунікативної програми поведінки.

4. Спілкування – сприймання людьми одне одного. На цьому рівні реалізуються перцептивно-рефлексивні, емоційно-емпатійні можливості особистості, виникає взаєморозуміння (непорозуміння) між учасниками спілкування.

5. Спілкування – міжособистісні відносини. Йдеться про розвиток статусно-рольових та статево-рольових характеристик індивіда, прояв соціально-психологічних стереотипів його поведінки, складових певного соціально-психологічного типу.

Ця класифікація рівнів є дещо умовною, оскільки під час спілкування одночасно може відбуватися і обмін нормами, знаннями, цінностями, і взаємовплив, взаєморозуміння тощо.

До основних характеристик спілкування належать структура, функції, види, стратегії, тактики, стилі, засоби і форми.

Функції спілкування. Функціональні можливості спілкування реалізуються на різних рівнях, залежать від особливостей соціально-психологічного середовища, соціальної ситуації, змісту і мети взаємодії.

Функції (лат. *functio* – виконання, здійснення) спілкування – зовнішній вияв властивостей спілкування, ролі і завдання, які воно виконує у процесі життєдіяльності індивіда в соціумі.

З огляду на мету спілкування розрізняють функції, які реалізуються в будь-якому процесі взаємодії і забезпечують досягнення у ньому певних цілей (Л. Карпенко):

- контактна. Передбачає встановлення контакту як стану взаємної готовності до прийому і передавання повідомлення та підтримання взаємозв'язку під час взаємодії;

- інформаційна. Полягає в обміні повідомленнями (інформацією, думками, рішеннями, задумами);

- спонукальна. Суть її в стимулюванні активності партнера по спілкуванню, що спрямовує його на виконання дій;

- координаційна. Передбачає взаємне орієнтування і узгодження дій для організації спільної діяльності;

- розуміння. Виявляється в адекватному сприйманні і розумінні сутності повідомлення, а також партнерами один одного;

- амотивна. Реалізується через стимулювання у партнера по спілкуванню потрібних емоційних переживань і станів, у зміні за його допомогою власних переживань і станів;

- встановлення відносин. Полягає в усвідомленні і фіксуванні індивідом свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків;

- здійснення впливу. Наслідками її дії є зміна стану, поведінки, особистісно-змістових утворень партнера.

Види спілкування. Під час реалізації функцій спілкування виникає багато його видів, які класифікують за різними ознаками.

1. *За результативністю спільної взаємодії та досягнутим ефектом* виокремлюють такі види спілкування:

- необхідне. Йдеться про міжособистісні контакти, без яких спільна діяльність стає неможливою;

- бажане. Передбачає міжособистісні контакти, що сприяють успішному розв'язанню виробничих, виховних та інших завдань;

- нейтральне. За таких обставин міжособистісні контакти не заважають, але й не сприяють розв'язанню завдань;

- небажане. Міжособистісні контакти, які ускладнюють досягнення завдань спільної взаємодії.

2. За безпосередністю контактів розрізняють міжособистісне та масове спілкування. Йдеться про те, що учасниками спілкування можуть бути як конкретні індивіди, так і опосередковані групи людей.

Міжособистісне спілкування виявляється у безпосередніх контактах, які визначаються і регулюються усією системою суспільних відносин, умовами суспільного виробництва, інтересами людей і груп. Тому його ще називають прямим, безпосереднім спілкуванням на відміну від опосередкованого масового.

Масове спілкування є анонімним, спрямованим не на конкретного індивіда, а на маси людей, і здійснюється найчастіше за допомогою засобів масової комунікації. Одна з умов його – певна просторово-часова дистанція. Тому спілкування переважно одностороннє, оскільки людина може лише сприймати інформацію від інших генерацій, суспільств, епох, але не може їм її передавати.

3. За тривалістю взаємодії розрізняють довготривале і короткочасне спілкування. Одні люди заздалегідь налаштовані на певну тривалість взаємодії, намагаючись не допустити того, щоб спілкування їх поглинуло. Інші – в кожному акті комунікації шукають можливості для розширення сфери контакту, продовжуючи спілкування.

Тактики спілкування. Одна стратегія спілкування може втілитися у різних тактиках. Будучи різноманітними за спрямованістю, вони залежать від психологічних особливостей конкретних суб'єктів взаємодії, їх системи цінностей, установок, соціальної ситуації спілкування, соціокультурного та етнопсихологічного контексту комунікативного процесу тощо.

Засоби спілкування. Людина спілкується за допомогою знакових систем. Тільки вона здатна виражати й закріплювати в словах і жестах зміст своїх почуттів і думок, називати ними різноманітні предмети та явища, створюючи певний комунікативний простір, в якому об'єднуються, співіснують її внутрішній світ і світ зовнішній, об'єктивний. У своєму спілкуванні людина використовує вербальні (словесні) і невербальні засоби.

Вербальні засоби спілкування. Вербальне спілкування здійснюють, послуговуючись усною і писемною мовою, яка є основою культури народу, невичерпним океаном вселюдського досвіду. Мова як засіб спілкування пов'язує людину з сучасниками, минулими та майбутніми поколіннями. Доки існує мова, доти живе й народ. Володіння іншими мовами відкриває доступ до культурних традицій багатьох народів, розширює межі спілкування. Мова є явищем не тільки лінгвістичним, а й психологічним, естетичним і суспільним, вона охоплює всі сфери суспільного життя: науку, освіту, мистецтво та ін.

Невербальні засоби спілкування. До таких засобів належить система знаків, які відрізняються від мовних способами та формою їх виявлення. У процесі взаємодії вербальні й невербальні засоби можуть підсилювати або послаблювати дію один одного. Мова невербального спілкування є мовою не лише жестів, а й почуттів.

Невербальне (лат. *verbalis*, від *verbum* – слово) спілкування – вид спілкування, для якого характерне використання невербальної поведінки і невербальних комунікацій як головного засобу передавання інформації,

організації взаємодії, формування образу, думки про партнера, здійснення впливу на іншу людину.

Невербальні комунікації – система символів, знаків, жестів, відчужених і незалежних від психологічних і соціально-психологічних властивостей людини, наділених чіткими значеннями, що використовуються для передавання повідомлення.

Мистецтво спілкування передбачає бездоганне володіння як письмовою та усною мовами, так і вмінням оптимально використовувати вербальну і невербальну мови у кожній ситуації спілкування. При цьому важливо не відсторонюватися від особистісних проблем співрозмовника, адже захоплення інструментальним аспектом спілкування може нівелювати духовну сутність особистості, спричинити спрощене трактування спілкування.

Форми спілкування. За своєю суттю форма спілкування як соціально-психологічний феномен є способом його організації, внутрішньою структурою, пов'язаними з безпосереднім змістом спілкування. Класифікують форми спілкування за різними ознаками. З урахуванням організаційного аспекту взаємодії виокремлюють такі його форми, як бесіда, розмова по телефону, переговори, збори та ін.

Бесіда. Це найпоширеніша форма спілкування, яка здійснюється з метою передавання інформації, обміну думками, почуттями тощо. З огляду на мету спілкування розрізняють такі види бесіди:

1. Ритуальні. Характерні для обрядів, ритуалів, під час яких учасники спілкування дотримуються певного мовленнєвого етикету.

2. Особистісні. Йдеться про спілкування між близькими людьми – рідними, друзями, дітьми тощо. Під час таких бесід реалізуються етико-психологічні засади спілкування, гуманістичні установки, етнопсихологічні особливості індивідів.

3. Ділові. Їх предметом, як правило, є конкретна справа.

Переговори. Призначення переговорів пов'язане із співпрацею і розв'язуванням спірних питань. Вони передбачають спільну діяльність суб'єктів, зорієнтовану на вирішення суперечностей з урахуванням потреб кожного з них. Особливість цієї діяльності полягає у наявності в кожного учасника переговорного процесу своїх цілей, інтересів, намірів, які частково збігаються, а частково різняться. Саме збіг інтересів уможливорює переговори, а розбіжність потреб спонукає сторони до їх проведення.

3. Поняття «комунікації» та «комунікативність». Участь у житті суспільства

Спілкування людини відбувається у конкретному соціокультурному середовищі, в якому вона засвоює згідно з традиціями та культурними цінностями етичні норми взаємодії, розвивається, формується, стає індивідуальністю. Йдеться не про абстрактного індивіда, а про конкретну людину з певною системою національно-психологічних особливостей. Досліджувати їх у міжособистісній взаємодії означає з'ясувати суттєві характеристики, передусім національну своєрідність, конкретної культури

спілкування. При цьому слід враховувати, що особливості національної культури спілкування і властивості індивідів, які становлять етнос, не тотожні. У цьому полягає відмінність між культурологічними і психологічними дослідженнями.

Відчутно впливають на ділову взаємодію людей визначальні риси групового менталітету, усвідомлення індивідом належності до конкретної групи, значущості цієї групи в його житті, а також традиційні етнокультурні норми спілкування. Отже, спілкування невід'ємне від соціокультурної ситуації, яка по-різному впливає на його структуру, функції, способи здійснення. Культура втілює стиль мислення людини, охоплює всі аспекти суспільного життя, характеризує глибину знань особистості, її вихованість, уміння висловлювати свою думку, слухати інших, робити правильні висновки. Складовою культури особистості та соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія, є культура спілкування, що віддзеркалює ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі індивіда у суспільстві.

Культура спілкування – сукупність знань і вмінь, способів і навичок комунікативної взаємодії, а також пов'язаних з нею загальних для конкретного суспільства і конкретних ситуацій етико-психологічних принципів і норм.

Кожній епосі відповідає певна культура спілкування, яка, з одного боку, повинна узгоджуватися із загальнолюдськими цінностями, з другого – закорінена в етнопсихологічну специфіку конкретного соціуму. Культура залежить не лише від комунікативного потенціалу особистості, а й від набутих нею знань, умінь, навичок встановлювати контакт. Важливими є і комунікативні установки особистості на спілкування. Культуру спілкування особистості визначають такі сутнісні параметри:

- ступінь оволодіння комунікативною системою знань;
- сукупність умов, що забезпечують високу комунікативну компетентність, рівень комунікативної підготовки особистості;
- відповідність мови нормам літературної мови;
- комунікативна установка на спілкування з іншою людиною як найвищою цінністю;
- сукупність моральних вимог як складової частини звичок і навичок людини, що виявляються у повсякденній манері спілкування;
- дотримання етичних норм спілкування, використання комунікативних знань відповідно до етнопсихологічних особливостей особистості, норм моралі конкретного суспільства та з урахуванням загальнолюдських цінностей;
- система суспільно визнаних настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжособистісні взаємини.

Впливовими чинниками є звичаї та приписи стосовно сім'ї, статевої моралі, розподілу праці, а також відносини власності, особливості політичної влади, товариська етика, магічна практика, віра, уявлення про світ, природу і місце людини в ній.

Культура спілкування пов'язана з культурою мовлення.

Культура мовлення – здатність індивіда використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби, етичні норми.